

A KATONATISZTI CSALÁDOK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE ÉS MEGBECSÜLÉSE A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

Mielőtt a presztízsről és a címben megjelölt csoporttal szemben támasztott társadalmi elvárásokról szót ejtenénk, mindenképpen tisztázni kell a katonatiszti réteg helyét és helyzetét az adott kor¹ társadalmában, és meg kell ismerni a társadalom egészének, vagy bizonyos részeinek véleményét a tisztekről.²

Szépirodalmi példák

A társadalmi megítélés megismeréséhez szépirodalmi példákat hívtam segítségül. Ezekben ugyanis nem ritka a katonaszereplő, a legtöbb esetben azonban mint mellékszereplő tűnik fel, és a személyéhez köthető esemény általában nem befolyásolja a regény végkimenetelét, vagy a főszereplő sorsát.

Véleményem szerint a szépirodalmi művek – regények, drámák – lehetőséget nyújtanak arra, hogy megtudjuk, mit gondoltak a kortársak a katonákról, katonatisztekről. Egyetérttek azzal az elmélettel, hogy a korszak írói (például Thury Zoltán, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Márai Sándor) koruk jelenségeit – köztük például a tárgyi világot – kellő érzékenységgel figyelték meg és a társadalomtudomány számára használható módon közölték műveikben.³ Az alábbiakban bemutatott regények, novellák és drámák – a kortárs vélemények mellett – a katonatiszti mentalitásra, gondolkodásmódra is rávilágítanak. Az általánosítással azonban óvatosan kell bánni ugyanúgy, mint bármely más „teremtett világgal” szemben. Tudomásul kell tehát venni, hogy „határozott korlátai vannak annak, hogy az irodalmat közvetlenül eszközként használhassuk a ténybeli valóság megismeréséhez.”⁴ Így például nem húzható rá minden tisztre az a viselkedési forma, ami például Pellegriny Albert regényeiben megjelenik. Szem előtt kell tehát tartani, hogy a szépirodalom mégiscsak fikció és speciális forráskritikát igényel.

* Az alábbi írás az *Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a XX. század első felében* című PhD-értekezés (2012) egy fejezetének kibővített, átdolgozott változata.

¹ Az írás választott időintervalluma igen tág, a XX. század első fele (1900-tól 1945-ig). Talán meglepő, hogy nem fejeződik be, vagy nem kezdődik el a politika- és eseménytörténetben oly fontos első világháború végénél, vagy az 1920-as éveknél. Ennek az a magyarázata, hogy a magyar társadalom az 1918 utáni új viszonyok közé úgy lépett, hogy örökölt belső szerkezetében nem következett be gyökeres átalakulás. A később bekövetkező változások pedig az alapokat nem érintették. A különböző, magasabb társadalmi osztályok megmaradtak az alattuk elhelyezkedő rétegek ideáljának, emelkedésük céljának. Továbbra is igyekeztek átvenni életmódjuk külsőségeit még akkor is, ha nem volt meg mögötte a tartalom.

² A tanulmányban nem válik zét élesen, hogy az 1918 előtti időszakból a bemutatott példákban szereplő katonatisztek és katonatiszti családok, mely haderő (az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadereje, magyar királyi Honvédség vagy a k.k. Landwehr) kötelékébe tartoztak. Ennek az az oka, hogy a katonatiszti családok életmódjának, életkörülményeinek, illetve mentalitásának vizsgálatához nehéz forrásanyagot találni. Ami iratanyag fellelhető, az igen csekély mennyiségű, így kénytelen voltam mindet felhasználni tekintet nélkül arra, hogy a szereplők mely haderő katonái.

³ *Sedlmayr* 2002.

⁴ *Gyáni* 2004. 88. o.

A társadalom egy részének, illetve a liberális és szocialista sajtó elitélő véleménye – miszerint a tisztek nagy része nőcsábász, szerencsejátékos és alkoholista – „nagymértékben a tisztek agyszüleménye volt”.⁵ Számos olyan megtörtént esetet lehet felsorolni, amely ezt a véleményt támasztotta alá. A szépirodalomban is gyakran találkozunk ilyen katonaszereplőkkel. A már említett Pellegriny Albert *Diplomata* írói álnév alatt írt, *A Hannover-huszárok* című regényében még alig haladunk 30 oldalt, de már találkozunk adósságban úszó, iszákos, kártyás és nőimádó huszárokkal.⁶ Mikszáth Kálmán *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényében Noszty Feri alakjában megjelenik a katonatiszt e sztereotíp formája. Mikszáth így jellemzi hőseit: „vidám, könnyelmű, eleven, pompás lovas, jó vívó, jó táncos és nagy kártyás”.⁷ Sok kifizetetlen váltó és kötelezvény, vagyis katonai adósság marad utána mindenhol, ahol megfordult, és mindezeket „fizeti a nagy harang”,⁸ vagyis az adós halála után majd valaki. Tulajdonképpen ez a pénzpazarlás vagy inkább pénzszűke okozta Noszty Feri vesztét. Ugyanis egy „jóakarója”, valójában vetélytársa, Kozsehuba Tivadar rábeszéli, hogy ezer forintért írja alá a váltót parancsnoka, Adalbert von Stromm ezredes helyett. Feri azonban elkésik a váltó rendezésével. Mivel Kozsehuba célja egyébként is az volt, hogy ártson Nosztyinak, elviszi az adóslevelet a „kemény, katonás, hirtelen haragú” Stromm lovaghoz. Itt már a katonaszereplők egy másik jellegzetes példáját mutatja be az író a becsületes és feddhetetlen, a csapatért és a beosztottjaiért kiálló tiszt alakjában. Stromm ugyanis magáénak vallotta a hamis aláírást és ki is fizette a váltót, amit majd az ezredestől az idősebb Noszty vált vissza; Feri becsülete megmentődött, de az angyalbőr elveszett és vele együtt a kényelmesnek tűnő jövő ilyen irányú elérése is.

De nem minden ezredes rendfokozatú regényszereplő volt pozitív figura. Móríc Zsigmond *Az asszony beleszól* című regényében Véghelyi ezredesről így nyilatkozik a felesége: „... hát az enyém nyugalomba ment, mint férj. És úgy leszállította a családapai érdeklődést, hogy most már van két hónapja, hogy nem jutottunk eszébe.”⁹ Ugyanis, amíg a család élete nehézkesen folyt Pesten, addig a nyugalmazott ezredes a Várban, a katonai épületben lévő lakásában folytatta „bohém természetéhez” illő életét. Itt látogatta meg az éppen szépítkező tisztet egyik lánya egy délután. Az ezredes – a történet szerint – nem vált el, hiszen akkor le lehetett volna foglalni a fizetését nőtartásra és gyermeknevelés céljaira, de családós állapota nem tartotta vissza attól, hogy „leszállított fizetésének” nagy részét arra a táncosnőre fordítsa, „aki néha szíves volt öregségét elfeledtetni”.¹⁰

A közvélemény általában nem tett különbséget a tisztek között, de ezt ők maguk sem várták el, sőt még a legszegényebb tiszt is igyekezett elegánsnak és gondtalannak tűnni.¹¹

Összességében mégis a tisztikar nagy része egyszerű, visszahúzó életet élt, mint Gáll Ferenc honvédszázados és családja Thury Zoltán novellájában. „Szép lakásuk volt, hétszáz forintot fizettek érte évenként. Persze ez nem telt volna a kapitányi fizetésből, de az asszonynak is volt egy kis hozománya, s jó gazdák voltak a katonavoltuk mellett. Soha

⁵ *Deák* 1993. 161. o.

⁶ *Diplomata* 1910.

⁷ *Mikszáth* [é. n.] 5. o.

⁸ Uo.

⁹ *Móríc* 1934. 44. o.

¹⁰ *Móríc* 1934. 151. o.

¹¹ *Deák* 1993. 161. o.

se költöttek többet, mint a mennyit megengedtek a viszonyaik, sőt az asszony, mint az később kitudódott, minden hónapban félrerakott egy pár forintot a takarékpénztárba... E mellett nagyon maguk között éltek, rosszul érezték magukat a kincstári asszonyok társaságában. A kapitány sokat erőszakoskodott, hogy nem tesz az semmit, ha nem is szívesen, de a tisztai familiákkal fenn kell tartani az összeköttetést, mert ez hasznukra van. Az asszony engedett is, de nem szívesen ment ki a családból.¹²

A közvélemény azonban – inkább – a botrányokra figyelt fel. A katonatisztekéről és viselkedésükről alkotott jó vélemény kialakítását nem segítette a lovas tiszték közparkokban tanúsított magatartása. A tiszték a Népliget és a Városmajor sétaútajait és parkírozott részeit előszeretettel használták lovaglótérnek, és semmibe vették az őket fegyelmezni akaró parkőröket, sőt, néha bántalmazták is őket. Leginkább olyan helyszíneket választottak, ahol szemléletesen kifejezésre tudták juttatni felsőbbrendűségüket és társadalmi elkülönülésüket.¹³

Az irodalmi példák azonban nem csak a kicsapongó tisztokról szólnak, hanem a tisztai családok nehézségeiről is. Thury Zoltán drámájában a tisztfeleség így panaszkodik testvérének: „Nekünk több jutott, mint másnak [ti. gond]. Nagyon sok az adósságunk, s nem olyan olyan, amire várnak, vagy amit rendesen törleszteni lehet, s becsületes kamattal fizet meg az ember, hanem csupa olyan tartozás, amivel kizaklatják belőlünk a lelket... Kétszer írtam a papának, hogy segítsen rajtunk. Pali [Udvardy Pál főhadnagy, a férj] nem is tudta, s mind a kétszer azzal felelt, hogy az uradnak szép fizetése van, megélhetnek urasan, s ezt nem kellett volna tenni meg azt nem... Szóval, nem segített semmit. Hogy letette a kauciót, azzal azt hiszi, hogy most már minden rendben van. Fogalma sincs arról, hogy mibe kerül itt az élet, hogy mit várnak tőlünk azok, akik között élünk, hogy milyen furfangos módon kell bújniuk némely olyan kötelesség alól, amit ránk erőszakol a társaságunk. Tavaly kétszer is gyászoltam minden ok nélkül... nem jutott eszembe egyéb ok, amivel itthon maradhatok. Minden héten tisztai bált rendezett az ezred.”¹⁴

Számos olyan apróságnak tűnő tényező és elvárás létezett a tiszttel és családjával szemben, amelyek összetörölődve jelentős anyagi megterhelést jelentettek az amúgy sem tömött családi kasszában. Ezekről az elvárásokról a Thury-dráma főszereplője, Udvardy Pál főhadnagy így beszélt: „Kicsi a fizetés, azt emelni kell. A kiadás aránytalanul nagy. Azt meg le kell szállítani a minimumra. A mai rendszerrel kétségbeesett helyzetbe kergeti bele az állam a katonát. Ez képtelen állapot. Nézz meg engem. Főhadnagy vagyok, hát nem is éppen a legutolsó rangban, s kapok házbérrel együtt alig száz forintot egy hónapra... És micsoda nagy úr vagyok én! Ha színházba megyek, a legelső helyre kell, hogy megváltsam a jegyem. Még azt se veszik szívesen, ha egylovas kocsiba ülök, ha sürgős a dolgom. Nekem fiákeren kell járni. Omnibuszról... arról ne is beszélj! Az én legutolsó díszruhám kétszázhusz forintba került. Hát honnan vegyem? Nekem nem lehet elhúzódni egy udvari lakásba, aminek egy szobája meg egy konyhája van, mert viziteket kell fogadnom, a társaságban élek... Még a rongy kicsi fizetésem se az enyém. Előbb mindenki kiveszi belőle a részét, s a maradékot adják a kezembe... Folyton reprezentálni pénz nélkül, csillogni a legnyomasztóbb gondok között, ez a sorsunk... Szaladok pénzért

¹² Thury 1908a.

¹³ Gyáni 1998. 81. o.

¹⁴ Thury 1986. Udvardy Pál főhadnagy felesége, Anna panasza testvérének, Pető Klárának, 12. o.

ide is, oda is. Adósa vagyok fünek-fának, lemerülök az árba, meg újra kikapaszkodom, de hát meddig megy ez?”¹⁵

A drámában megütözik a kortársak két igen különböző véleménye a katonáskodásról. Udvardy főhadnagy apja, nyugállományú százados azt mondja: „Nem akartam azt, hogy katona légy... keservesen sírtam, amikor otthagytalak a katonaiskolában, de ott tanítottak ingyen, én pedig olyan szegény voltam, de olyan szegény...”¹⁶ Ezzel szemben apósa így vélekedik: „Mert, kérem, csak katona az ember! Kard meg tekintély! Az való a magyarnak. Éljen a katonaság!”¹⁷

Egy másik Thury-novellában az öreg katona vallomást tesz főhadnagy fiának a katonaelet viszontagságairól: „Nem akartam, hogy katona légy. Nem voltam vak. Észrevettem, hogy nem annak arra vagy. De nem lehetett másként. Olyan szegény voltam, de olyan szegény, hogy csak arra gondolhattam: mi lesz az olcsóbb. A kadétiskolába fölvettek ingyen s valahogyan megélhettem én is... a legjobb mód arra, hogy gondoskodjanak az ármádiáról, ha a nyomorult szegény tiszt fiából ingyen csinálnak katonát... Meg ne nősülj, vagy csak akkor, ha egy milliót kapsz. Akkor ur vagy, másként koldusabb leszel a koldusnál. Nincs rettenetesebb, mint a szegény katonacsalád. Parádé parádé után, csupa uri szeszély szabja meg még azt is, hogy mennyi aranyat hazudj a kabátodra. Adnak ezer és egy pár száz forintot egy egész esztendőre s megkövetelik, hogy háromszáz forintot hordjál a testeden posztóban meg paszomántban. Jönnek a gyerekek s míg a fizetésedből lefogják azt, a mibe a katonabanda kerül, nincs reggelire való pénz a háznál. Az arany kabátod alá ócska kötött inget veszel föl s a feleséged gallérját küldöd a zálogházba, hogy elmehessél a tizforintos banketre, a mit ő exczellenziájá, az altábornagy ur tiszteletére rendez a garnizon.”¹⁸

A tisztek társasági életbeli szerepei

A már említett szépirodalmi példákból is kiderült, hogy a társasági élet igényeinek megfelelően sok elvárás létezett egy tiszttel szemben. Alapvető kívánalom volt, hogy tudjon táncolni és ne kéresse magát, ha alkalma van tudását bizonyítani, s ugyanígy tegyen, ha jól zongorázik.¹⁹ Ismerje az úri társaságban kedvelt kártyajátékokat. Mindig ügyeljen megjelenésére, az egyenruházat épségét és tisztaságát egyébként szolgálati előírások is megkövetelték. A tisztek hétköznapi életét szigorúan szabályozták, számos könyv jelent meg a helyes viselkedésről, a tisztí etiketről.²⁰ Pontosan be kellett tartani az általános viselkedési szabályokat az utcán, a közlekedési eszközökön, a vendéglátóhelyeken, a színházban, a moziban, vagy a hangversenyen, társalgás közben (aminek ügyelni kellett formájára és témájára), valamint vendégségben. Meghatározott volt a köszöntés, a bemutatkozás, a megszólítás, a kézfogás, a névjegyhasználat és az elbúcsúzás minden formája. Aprólékosan szabályozták étkezésnél az asztalnál tanúsított magatartást és az evőeszközök használatát. Ezek az előírások nagyrészt megegyeztek a polgári illemkönyvek szabályaival.

¹⁵ Thury 1986. Udvardy Pál főhadnagy panasza sógornőjéhez, Klárához, 26–27. o.

¹⁶ Thury 1986. Udvardy Ferenc nyugalmazott százados fiához, Pálhoz, 40. o.

¹⁷ Thury 1986. Pető Bálint földbirtokos, Udvardy Pál apósának véleménye, 45. o.

¹⁸ Thury 1908b.

¹⁹ Schneider 1895. 49. o.

²⁰ Deák 1993. 143. o.

Külön tanácsadó könyv született a katonaiskolákból kikerülő és első szolgálati helyükre érkező tisztek számára.²¹ Amikor egy tiszt új helyőrségbe érkezett, elsődleges feladata volt lakást keresni és azt berendezni, valamint elvégezni a kötelező látogatásokat a csapattesthez tartozó tiszteknél.²² A lakásbérletnél a következőkre kellett figyelnie: lehetőleg közel legyen a laktanyához; milyen állapotban van; rendben van-e a festés vagy a tapéta; ajtó- és ablakmázolása nem kopott-e; jól záródnak-e a nyílászárók; milyen a padló; vannak-e rácsálók, rovarok; kellően világos-e és milyenek a fűtési viszonyok.²³

A látogatás esetén mindenekelőtt tudakozódnia kellett, hogy a tiszti családoknak mikor van a fogadónapja. Az első látogatás megejtése fél 12 és háromnegyed 1 között volt illő. Törekedni kellett arra, hogy a látogatásokat a rendfokozatnak megfelelő sorrendben tegye meg az újonnan érkező. Előbb a nős tiszteknél kellett tiszteletét tennie, utána a nőtleneknél, bár a rendfokozati sorrend volt a fontosabb. Első látogatáskor a házigazda otthonléte felől kellett először érdeklődni az ajtót nyitó szolgánál vagy szobalánynál, névjegyét átadva arra kérni, hogy jelentse be és kérdezze meg, hajlandóak-e fogadni. Amennyiben nem fogadták vagy nem volt otthon senki, hátra kellett hagynia névjegyét a háziasszony és a ház ura számára. Ajánlatos volt rövid időn belül megismételni a látogatást. A beszélgetés során illő volt kerülni a szolgálati dolgokat érintő témákat, tartózkodni kellett attól, hogy bármilyen kérdésről elhamarkodott véleményt alkosson, illetve hogy ismeretlenül esetleg megsértse a város lakóit. A tanácsadók azt javasolták, hogy beszélgesse színházról, művészetről, irodalomról, zenéről, mutasson érdeklődést a helyi viszonyok iránt és mindenképpen kerülje, hogy ő kerüljön a középpontba. Az első látogatás nem tarthatott tovább 10-15 percnél.²⁴

A kezdő tiszt anyagi helyzetével kapcsolatban a tanácsadó könyv a következőkre hívta fel a figyelmet: „A tiszt illetve túlbőven kimérve nincs és ennél fogva erős akarat és gyakran igen nagy erkölcsi erő szükséges, minden kisértésnek ellene állani, melyet az ifjúság és életkedv fölbreszt! ... A szükségletek pontos meghatározása és beosztása az ifjú tiszt szigorú kötelessége; szőrszálhasogatásig menő számadást vezessen, hogy a veszélyeket, – melyek jövőjét és megélhetését megsemmisítéssel fenyegetik, – kikerülhesse.”²⁵

A könyv szerint egy nőtlen tiszt az alábbiakra költethet: egyenruházat, zene, könyvtár, kaszinó, ebéd, vacsora, reggeli, világítás, fűtés, mosás és a legény díjazása. Takarékoskodni kellett, ezért javasolták, hogy vegyen magának „gyorsan főzőt” vagy kávéfőzőt, mert akkor a kávé és teát otthonában is el tudja készíteni a reggelihez vagy a hideg vacsorához sokkal olcsóbban, mint ha vendéglőben veszi meg. Ajánlották, hogy a katonatiszt ne szokjon hozzá olyan élvezetekhez, amelyek művelése sok pénzbe kerül, például alkoholvívás, rendszeres kávéfogyasztás. Számítani kellett váratlan kiadásokra, mint például ünnepélyes alkalmakkor ebéd, levonások a tisztikar képviselői céljaira: koszorú vagy virágcsokor részvét jeléül, vagy valamilyen jótékonyági cél érdekében folytatott gyűjtés.²⁶

A tiszti lakás berendezéséhez is adott a könyvecske mértékadó szempontokat: a lakásban mindig legyen rend, erre kell szoktatni a legényt is. A tiszt ügyeljen arra, hogy az elő-

²¹ *Iwaninai Iwanski* 1901.

²² *Schneider* 1895. 6–10. o.

²³ *Iwaninai Iwanski* 1901. 9–10. o.

²⁴ *Iwaninai Iwanski* 1901. 11–12. o.

²⁵ *Iwaninai Iwanski* 1901. 59. o.

²⁶ *Iwaninai Iwanski* 1901. 60–61. o.

szobában, vagy olyan helyen, ahová vendég is beléphet, egyenruha darabokat ne aggasson, csizma, cipő ne heverjen mindenfelé, az alvóhelyet pedig – ha külön háló helyiség nincsen – legalább függönnyel vagy spanyolfallal takarja el. Ne pakolják tele az ablakok között poharakkal, ételekkel, a lakás legyen mindig kisöppörve, az ablak lemosva, az ajtókilincs és a kályhaajtó kifényesítve. Az ágyat lehetőség szerint az ablakkal szemben kell elhelyezni, hogy ne a huzatban legyen. Az íróasztalnak az ablak közelében van a helye, hogy a munkához elég világos legyen, és mellette kell felállítani a könyvespolcot. A falak díszítésénél tartózkodjon az olcsó nyomatoktól, főleg a meztelen női képektől. Az íróasztal felett legyen kiakasztva az uralkodó arcképe, izléses keretben.²⁷ Mindezek betartását a tanácsadó könyv fontosnak tartotta, mivel „egyetlen hivatás sem kíván oly sok tekintetet az állásra, mint az, a melyhez a tiszt tartozik. Míg az állam minden más polgára hivatása gyakorlásán kívül csaknem teljesen szabad, és mindent tehet, a mi hajlamai, szokásai és viszonyainak megfelel, addig a tisztnek mindig egyenruhájára kell gondolnia, a melyet visel.”²⁸ Ezekon kívül a tiszt legyen tapintatos, tanúsítson önuralmat és legyen szerény. Válogassa meg a tiszt társaságon kívüli társas érintkezés közegét, ismeretsegeit ne versenytereken, nyilvános mulatókban és fürdőhelyeken kösse. Bálokon vegyen részt a táncban, táncoljon jól, mert a rossz táncos egyenruhában még feltűnőbb.²⁹ Járjon gyakran színházba, mert „ez a legkellemesebb és legkönnyebb forrása a művelődésnek.”³⁰ És ha egy nőtlen tiszt ezeket az utasításokat betartotta és a szabályokat elsajátította, házassága után a családjában is ilyen szempontok szerint élt és ezt várta el a családtagjaitól is.

Az öltözködést illetően az öltözködési szabályzat³¹ határozta meg, hogy milyen eseményen, miben kell megjelennie egy tényleges tisztnek. Udvari bálon, díszében, magas katonai és polgári méltóságoknál történő látogatáskor, ünnepélyes esküvőn, az Opera és a Nemzeti Színház dísz- és premier előadásain, ahol az államfő is megjelent és minden olyan alkalmon, ahol a polgári urak díszmagyarban vagy frakkban vettek részt, a nagy társasági öltözetet³² kellett viselni. Színházban, hangversenyen és olyan társadalmi összejöveteleken, ahol a civil urak szmokingot vagy fekete zakót viseltek, a kis társasági öltözetet³³ írták elő. Egyéb alkalmakkor a kényelmes öltözet³⁴ viselése volt kötelező. Az illetéktankönyvek részletesen kitértek arra, hogy látogatásnál és különböző nyilvános helyeken hová kell elhelyezni a csákót és az oldalfegyvert.³⁵

Külön meghatározták az öltözködést Budapest területén: Pesten a Nagy körút, Budán a Margit körút, Alkotás utca, Szent Imre herceg útja³⁶ által behatárolt területen belül még

²⁷ *Iwaninai Iwanski* 1901. 61–63. o.

²⁸ *Iwaninai Iwanski* 1901. 71. o.

²⁹ *Iwaninai Iwanski* 1901. 72. o.

³⁰ *Iwaninai Iwanski* 1901. 73. o.

³¹ Katonai zsebnaptár és zseblexikon, 1938. 91–96. o. Vö.: A–26. öltözet és felszerelési szabályzat a m. kir. honvédség számára. Budapest, 1913.

³² Fekete sapka, atilla, fekete pantalló, fekete gumibetétes lakkcipő, fehér kesztyű, összes kitüntetés, köpeny.

³³ Fekete sapka, társasági zubbony, fekete pantalló, fekete gumibetétes lakk vagy fénytelen bőr cipő, fehér kesztyű, tetszés szerinti kitüntetés, köpeny.

³⁴ Tábori zubbonyal bármilyen sapka és bármilyen nadrág, barna vagy fehér kesztyű, tetszés szerinti kitüntetés vagy össze szalagsáv, köpeny.

³⁵ *Schneider* 1895. 9., 39. o.

³⁶ Mai Villányi út.

a kényelmes öltözetnél is előírták a kifogástalan állapotú fekete sapka, zubbony, pantalló és köpeny viselését.³⁷

Az egyenruha viselése magától értetődően befolyásolta a tömegközlekedési eszközök használatát a tiszték számára. Egyenruhában lévő táborkok például villamoson kasszakaszt³⁸ nem vehettek igénybe, a többi tiszt is csak akkor, ha az utazás körülményei a tisztii állás tekintélyét nem csorbították, tehát nem volt a kocsiban zsúfoltság, tolongás.³⁹

A katonai tisztii réteg helye és helyzete a magyar társadalomban

A katonatiszti réteg társadalmi helyzetének megismeréséhez kiindulópontként Erdei Ferenc a két világháború közötti magyar társadalomról szóló – sokat vitatott – tanulmánya⁴⁰ használható, amely a közép-kelet-európai társadalomfejlődés sajátosságait elemzi. Véleménye szerint az egyik legdominánsabb jellemző, hogy a két világháború közötti társadalomban megmaradtak a társadalom rendi formái, de fokozatosan kiépültek a polgári társadalom strukturális elemei is. Ennek nyomán jellegzetes kettősség jött létre a magyar társadalom szerkezetében.

A magyar társadalomkép egyik fontos összetevője meglátása szerint az államszervezet működése. A kiegyezés után elvben egy liberális jogállam alakult ki, de „tényleges társadalmi valósága szerint még sem formálta át forradalmi gyökerességgel a nemesi rendi államot”.⁴¹ A közigazgatás egyrészt a Habsburg-birodalom igazgatási hagyományait, másrészt a magyar nemesi közigazgatás fensőbbeséges úri modorát folytatta, miközben az államapparátus hatalmasra duzzadt. Emellett az állami adminisztrációban nem az igazgatási szakszerűség, hanem az uralmi vagy hatalmi pozíció dominált. Az állami hivatalok, közigazgatási szerepek úri hivatalok maradtak, ezért a hivatalnokréteg nem alakult át szakszerű hivatalnokréteggé, hanem úri középosztály maradt. Így egy hivatali állás a közigazgatásban, a rendészetben, a honvédelemben, az igazságszolgáltatásban, vagy a helyhatóságnál a társadalmi méltóság alapja lett.

A hivatasok megítélése úri minőségük szerint alakult, és a hivatali presztízst semmilyen tárgyi sikeresség nem tudta ellensúlyozni, felülmúlni. Ezt tükrözték a korszakban oly fontos megszólítások, a különféle pozíciókkal járó megkülönböztető címek.

„Urambátyám” országában a tisztéknek is kijárt az őket megillető megszólítás: a főtisztek tekintetes, a törzstisztek nagyságos, az ezredek, vezérőrnagyok méltóságos urak voltak.⁴²

³⁷ Katonai zsebnaptár és zseblexikon, 1938. 97. o.

³⁸ A kasszakaszjegyet 1933. augusztus 21-én vezették be, hogy a rövidtávon utazókat is megnyerjék a villamosközlekedés számára. A kasszakasz-menetjegynek megfelelő értékű érmét be kellett dobni egy perselybe a felszálláskor. Egy kasszakasz körülbelül 1 km-es távolságnak felelt meg. Ha valaki ennél távolabb utazott és nem szállt le a szakasz végénél, újabb érmét kell felhasználni. Végül – forgalomlassító hatása miatt – 1941. december 17-én megszüntették. <http://www.zsetongaleria.hu/sajat/lexikon/kasszakaszjegy.html> (a letöltés időpontja: 2012. április 13.).

³⁹ Honvéd főparancsnokság 10.064-eln. 1937. számú rendelet. Idézi: Katonai zsebnaptár és zseblexikon, 1938. 97. o.

⁴⁰ Erdei 1980.

⁴¹ Erdei 1980. 304. o.

⁴² Magyarosan, katonásan. II. rész. Katonai írásmód, ügyvitel és szónoklat. Szerk. Rózsás J. alez. Budapest, 1942. 13. o. Hivatkozik rá: Mikics 1981. 178. o. 73. lj.

A középosztályban ugyanakkor az úr megszólítás mindenkit megilletett, „de akinek ezen felül valamilyen más általános (és nem határozott foglalkozást megjelölő) címe van, azt főlegesen a kisebb »úr« jelzővel ellátni... Sok országban a katonatiszti ranghoz sem teszik hozzá az úr szót, mert nyilvánvaló, hogy katonatiszt csak úr lehet. A megszólítás ezeknél: kapitány, ezredes, és nem »kapitány úr«, vagy »ezredes úr«. Kapitány úr, vagy ezredes úr – alárendeltjei, de nem egyenrangúak számára, a társadalmi érintkezésben.”⁴³

Az Osztrák-Magyar Monarchiában a kiegyezés után kiépült közigazgatási szervezet az értelmiségi–tisztviselői pályák tömegét hozta létre. Magyarországon e hivatalok nagy részét a birtokait, vagyonát vesztett dzsentri réteg tagjai foglalták el. Számukra ezek azonban inkább uralmi állásuk alapjait jelentették, mintsem hivatásukat, és a hivatalt így is látták el. A dzsentri életforma és úri életvitel szolgáltatta a mintát, az a hivatal, amelyhez nem társult az uralom, a hatalom bármely eleme, nem válhatott úri pályává.⁴⁴ Az úri-ságot tekintve kialakult egy rangsor a hivatások között. A sor két szélső eleme a közigazgatási, illetve a műszaki értelmiségi pálya volt.⁴⁵ Az első az uralmi, a második a tárgyi szakszerűségből kívánta a maximumot. A katonatiszti pálya – Erdei Ferencet idézve – a hierarchikus rangsoron kívül helyezkedett el, ugyanúgy, mint az egyházi hivatal.⁴⁶

A katonatiszti pálya rendkívül erős, alapvető eleme volt az autoritás. „A tiszt elsősorban parancsnok, aki – beosztásától függően – meghatározott létszámú, szervezett embercsoport felett rendelkezett. Tudásában és munkájában tehát a parancsolni, vezetni-tudás, vagyis az uralmi elem volt az elsődleges. Parancsainak, utasításainak szent-volta, feltétlen kötelező ereje nem tűrt ellentmondást. Minderre maga az állam (törvényeivel), szűkebben érve pedig az állam legnagyobb szervezete: a hadsereg jogosította fel (szabályzataival, egyéb rendelkezéseivel, de hagyományaival is).”⁴⁷

A hadseregen belül is megvoltak a presztízkülönbségek. A fegyvernemek közötti megkülönböztetés még a két világháború között is a régi hagyományokhoz igazodott. A tiszt pálya úri hivatásnak minősült, de a társadalmi életben való szerep nem lehetett független a szervezeti hierarchiától. Biztos helye a legjobb társaságokban csak a törzstiszteknek vagy elit fegyvernemeknél szolgáló tiszteteknek volt. Weis István szerint a vidéki úri társaságot megközelítő körhöz tartoztak „a lovasított tisztetek, ide értve a gyalogsági törzstiszteket is; a főfegyvernem [gyalogság] többi tisztje azonban, rendkívüli kivételektől eltekintve épp oly kevésbé lehetnek szívesen látott állandó vendégei az ehhez a körhöz tartozó családoknak, mint a középiskolai tanárok.”⁴⁸ A hadsereg természetesen megalkotta a maga értelmiségi, szakemberrétegét, az orvos- és mérnökkari tiszteteket, akik a tényleges tiszteteknek kijáró megbecsülést élvezték. A honvédségi tisztviselőket (gaz-

⁴³ *Makkai* [é. n.] 99. o.

⁴⁴ *Mikics* 1981. 84. o. Mikics Lajos: *Politika, uriság és becsület Horthy tisztikarában* című tanulmánya a két világháború közötti tiszt réteggel foglalkozik és erőteljesen támaszkodik *Pataki István* 1973-ban megjelent *Az ellenforradalom hadserege 1919–1921* című könyvére, átvéve annak megállapításait. Ezért, és mert Mikics kötete 1981 decemberében jelent meg, így természetesen – főleg az első rész – nem mentes a korszak ideológiai hatásaitól, megállapításait erős kritikával kezeltem.

⁴⁵ *Erdei* 1980. 307–308. o.

⁴⁶ *Erdei* 1980. 320. o.

⁴⁷ *Mikics* 1981. 86. o.

⁴⁸ *Weis* 1930. 56. o.

dászati, gyógyszerészkarri és egyéb tisztviselőket) csak tisztii jelleggel ruházták fel és „a tisztii presztizslétra legalján tartották”.⁴⁹

A Horthy-kori Magyarországon a tisztiek és a közigazgatás hivatalnokai között sok hasonlóságot találunk, de míg a hivatalnok személyes társadalmi helyét reprezentálja, addig a tisztii testülete társadalmi állását képviseli, és önmaga ezáltal nyer megbecsülést. A tisztiek nem az úri életforma hagyományait, hanem a hadsereg előírásait követték és szervezeti fegyelmét tartották be. A két világháború között a hadsereg szabályzatai újra megkövetelték az Osztrák–Magyar Monarchia tisztii álláskötelmek egész konzervatív rendszerét. Ennek azonban – különösen anyagi kihatásait tekintve – az átlagos helyzetű tisztiek egyre nehezebben és egyre kevésbé tudtak megfelelni.

A középosztályi reprezentációs képesség lényegében az anyagi helyzettől függött. A felső réteg általában saját vagyonnal is rendelkezett, magas hivatallal járó tekintélyes fizetés jellemezte, ők tartoztak a III–V. fizetési osztályba, 800 pengő feletti fizetéssel. Az utánuk következő fizetési osztályok, a IV–VII. fizetési kategóriák, 800-tól 300 pengőig terjedő illetménnyel, amivel még nagyjából a társadalmi állásnak megfelelő életszínvonalat biztosítani tudók közé tartoztak. Az infláció és az államapparátus felduzzasztása azonban az alsó úri rétegek helyzetét tette bizonytalanná. A VIII–XI. fizetési osztály 260–120 pengő fizetéssel meg tudott élni, de már nem az elvárt úri színvonalon. Pedig volt egy minimum szint, amit elvártak ettől a rétegtől is. Legalább három szobás lakás birtoklása vagy bérlése, az alantas munkák elvégzésére alkalmas, legkevesebb egy háztartási alkalmazott tartása, a gyermekek legalább középfokú iskoláztatása úgy, hogy mindeközben a feleség nem üzhett pénzkereső foglalkozást.⁵⁰ „Amit tehát a rendszer az egyik kezével adott, a másikkal elvette. Az úri pálya létbiztonságot adott, rendszeres fizetést és nyugdíjat, egyéb előnyöket, de a társadalmi rang kötelezettségei a többséget nehéz helyzet elé állították.”⁵¹ Különösen így volt ez a katonai pályán, bár a tisztii illetmény, pótlékaival együtt általában magasabb volt, mint az azonos fizetési osztályba tartozó hivatalnoké, de az elvárások is nagyobbak, szigorúbbak voltak.

Pataki István⁵² az 1920. évi népszámlálás adataira alapozva a tisztikar vagyoni helyzetét tekintve három csoportot különített el.

1. A magasabb rendfokozatú és beosztású tisztiek és tábornokok. Jövedelmüket tekintve a felső középosztályhoz tartoztak, saját vagy családi vagyon felett rendelkeztek. A hivatásos tisztiek kb. 22%-a volt ide sorolható. A körülbelül 3-400 fős tisztii csoportot magában foglaló katonai elit a Horthy-korszakban a háborús készülődés, majd részvétel miatt nagy befolyáshoz jutott.⁵³ Az 1930-as évek katonatiszti elitjének több mint fele az elcsatolt területeken született és nagyrészt a századforduló középosztályának középső és alsó részéből került ki.⁵⁴ Az utánpótlást értelmiségi, tisztviselői és kispolgári családokból kapták. A katonai felső vezetés tagjai 3–5 gyerekes, vagyontalan családokból származtak, ahol az egyedüli jövedelemforrás a családfő fizetése volt.⁵⁵ A katonai elitcsoport tag-

⁴⁹ Mikics 1981. 87. o.

⁵⁰ Weis 1930. 117–118. o.

⁵¹ Mikics 1981. 92–93. o.

⁵² Pataki 1973. 105–106. o.

⁵³ Gyáni 2001. 238. o.

⁵⁴ Szakály 1989. 88. o.

⁵⁵ Szakály 1989. 97. o.

jai – szüleikhez hasonlóan – nem tettek szert jelentős vagyponra, kizárólag kincstári fizetésből éltek. A fizetések között rendfokozat szerint igen nagy volt a különbség. Az elit legmagasabb és legalacsonyabb rendfokozatú tagjai között három-, négyszeres is lehetett a különbség. A tábornokok az 1940-es években többet kerestek, mint a miniszterek vagy egyetemi tanárok.⁵⁶

2. Jelentősebb vagyonnal nem rendelkező, de illetményüket valamilyen formában kiegészíteni tudó tiszttek. Ez lehetett engedélyezett vagy féllegális, feleségük, családtagjaik révén. (Esetleg teljesen illegális.)⁵⁷

3. Csak az illetményére támaszkodó réteg, ez volt a legnagyobb létszámú.

Az úri középosztály alsó rétegei mindenütt spóroltak, így volt ez a katonatiszttek, a tisztí családok esetében is. Mindezt tették úgy, hogy megőrizték az úri életforma külső látszatát. A takarékoskodás először a konyhán mutatkozott meg: csökkentek a húsételek, hiányukat tejtermékekkel pótolták, nőtt a főzelékek szerepe. A háziasszony arra törekedett, hogy minél olcsóbban elégtse ki családja szükségleteit. Számos háztartási útmutató segítette a családanyákat az olcsóbb, de nagyobb tápértékű élelmiszereket kiválasztásában és abban, hogy ezekből ízletes ételeket állítson elő.⁵⁸ Elfogadottá vált a kétszobás úri lakás, ahol a cselédnek már csak a konyhában jutott hely. Később a bentlakó háztartási alkalmazottat felváltotta az alkalmi bejárónő, majd a feleségre és a gyermekekre maradt a házimunka elvégzése. Hozzá kell tenni azonban, hogy az otthonok méretének csökkenését ellensúlyozta a lakások komfortosságának növekedése. A budapesti lakások legnagyobb részében volt villany és folyóvíz, vízőblítéses WC, és mintegy kétharmaduk városi gázzal is el volt látva.⁵⁹ A lakások méretének csökkenése és a jobb infrastrukturális felszereltség lassan átalakította a Horthy-kori polgári otthonok eszményképét. Gyökeres változás nem történt, de fokozatosan előtérbe került az otthonok kényelmessége a századfordulós lakások reprezentációs törekvéseivel szemben.⁶⁰ A takarékoság kiterjedt az élvezeti, szórakozási, művelődési kiadásokra, az úri középosztály alsó rétegeinek még akkor is gondot okozhatott egy színházlátogatás, ha ingyen kapták a jegyet. Hozzá tartozott ugyanis a reprezentációhoz a ruhatár igénybevétele és a büfében való fogyasztás, ami – természetesen – külön költséggel járt (nem is beszélve a közlekedésről).⁶¹ A spórolás hatással volt a társasági életre, csökkent a fényűző vendégeskedések száma és lehetősége.⁶² A nagy, több fogásos vacsorák helyett elterjedt a délutáni vendéghívás uzsonnára vagy teára. Az ilyen uzsonnákra „a meghívottak valamivel vacsoraidő előtt, hét és nyolc között érkeztek, s a háziak teával, kávéval, borral és hideg pecsenyével rakott tálakkal vendégelték meg őket; de apró asztalok mellett, jövő és menő fesztelenségben, elhúzódott az együttlét néha a késő éjszakai órákba is. Az ilyen laza meghívás természetesen

⁵⁶ Gyáni 2001. 238. o. A szerző azonban nem pontosítja, hogy mely tábornokokra és jövedelmezésükre gondol: vezérőrnagy, altábornagy vagy vezérezreides fizetésére.

⁵⁷ A második kategóriára kutatásaim során nem találtam adatot. Arra meg végképp nem, hogy ez esetleg egy nagyobb létszámú csoport lett volna. Pataki István – Mikics Lajossal ellentétben – ide sorolja a bűncselekménnyel (sikkasztás, rablás, csempészet) szerzett jövedelem-kiegészítést. (Mikics ezt külön csoportba sorolná.) E kitétel miatt a második csoportot erős fenntartásokkal kezelem.

⁵⁸ Weis 1930. 118. o.

⁵⁹ Gyáni 1991. 114. o.

⁶⁰ Gyáni 2001. 358. o.

⁶¹ Egy ilyen történetet mesél el Móríc Zsigmond *Az asszony beleszól* című, 1934-ben megjelent regényében.

⁶² Peterdi 1993. 11. o.

könnyebbséget, kevésbé terhes szolgálatot jelentett a háziaknak, mint egy-egy régimódi komoly, ünnepélyes vacsora; az idő a takarékoság jelszavát hirdette, s a középosztály, az egycselédes, csökkentett nyugdíjból, megnyirbált fizetésből aggályoskodó és bravúroskodó, az úriasság, a tiszt és sorvadó előkelőség társadalmi látszatát őrző, atyafiságos osztályöntudatban keményen és szemérmesen összetartó úri középosztály ilyen kezdetleges megoldásokkal iparkodott tatarozni a társas élet meglazult formáit.”– írta Márai Sándor „az egykori dús traktákat korszerű igénytelenséggel pótoló ucsorák”-ról.⁶³

Természetesen a családok az életmódjukban bekövetkezett változást igyekeztek titkolni, illetékteleneknek nem engedtek betekintést életviszonyaikba. Az úri középosztály csoportjai között óriási különbségek jelentkeztek, és egyre szélesebb rétegek tolódtak az alsó határ felé. Az életmód és életlehetőségek terén jelentkező eltéréseket a társas érintkezés módjának egyöntetűsége bizonyos ideig és mértékig el tudta fedni, át tudta hidalni.

A jellegzetes középosztályi attribútumok közé tartozott a cselédtartás. A házicseléddek száma a századfordulótól 1945-ig nagymértékben ingadozott, a korszak végére általánossá vált az egycselédes háztartás. Bentlakó cselédet legnagyobb számban a közszolgálatban álló tisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek tartottak, őket követték a katonatisztek.⁶⁴ Gyáni Gábor megállapítása szerint a két világháború között a középrétegek és a középosztály hanyatlóban lévő tagjai azért alkalmazták legnagyobb számban a házicselédeket, hogy bizonyítsák önmaguk és a külvilág számára társadalmi hovatartozásuk változatlanóságát, illetve látszatát.⁶⁵

A tisztikar állásbeli kötelmei/kötelességei

Losonczy Ágnes a hivatásos katonatisztek az uralkodó osztály tagja közé sorolta 1977-ben megjelent könyvében.⁶⁶ Szerinte a magyar úri társadalom számára az elsődleges mintát a mágnások arisztokratikus hagyományai adták. Az átvevő rétegek persze a mintaadó anyagi életlehetőségeit, neveltetésüket, hagyományos hatalmi pozícióikat nem vehették át, így a formák rabjaivá váltak, szem előtt tartva, hogy „a rangot a születés adja, de a vagyon őrzi, az elzárkózás biztosítja, és a viselkedés dokumentálja”.⁶⁷ „Az államapparátusban hivatalt vállalók már nem teheték az arisztokratikus semmit, még akkor sem, ha közigazgatásban a szükséges hatékonyság és gyorsaság nem volt jellemző. Az úri középosztály tagjainak már nem volt se pénze, se földje, se szakmája, csak – legtöbb esetben – neve. Éppen ezért a külsőségek, az úri élet látszatának fenntartása vált a legfontosabbá. Életbevágó volt a bármilyen fokú lesüllyedés megakadályozása és a degradálódás, deklasszálódás látszatának elkerülése. Míg azonban a tisztviselők felelőssége elsődlegesen saját személyükre, illetve családjukra terjedt ki, lecsúszásuk a társadalmi csoportjuk létét, tekintélyét nem fenyegette, addig a katonatiszt méltatlan viselkedése hatással volt a teljes tisztii testület reputációjára. Ezért a tisztiek becsületbeli kötelességévé tették a testületi tekintély, más szóval az állástekintély védelmét, amelyet a tisztikar ellenőrzött, és a szankciók is szigorúbbak voltak a vétkesekkel szemben. „A tisztikar egységének folyo-

⁶³ Márai 2002. 14. o.

⁶⁴ L. Nagy 1995. 207. o.

⁶⁵ Gyáni 1983. 44. o.

⁶⁶ Losonczy 1977. 73. o.

⁶⁷ Losonczy 1977. 83. o.

mánya, hogy az egyes tisztek cselekedetei elválaszthatatlanok magának a tisztikarnak a becsületétől és hírnevétől. A tiszt becsületének saját bajtársai a bírái.⁶⁸

A katonatisztek esetleges lecsúszását két módon próbálták megakadályozni: a társaság megválogatásával és az alacsonyabb társadalmi helyzetűekkel való érintkezés redukálásával.⁶⁹ Vogel Ákos ezredes 1920. augusztus 13-án a szegei helyőrségi tisztikarnak tartott előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy „fontos az is, hogy ama határvonalat felismerjük, mely az úri társadalmi réteget az alsóbbaktól elválasztja... A legtermészetesebb és legtartósabb társas környezet a bajtársak köre... Az otthonától elszakadt nőtlen tiszt a nős bajtárs családjánál találhatja meg második otthonát...”⁷⁰ Emlékeztetett arra is, hogy a társas élet szokásainak nem ismerése, az azokban való járatlanság a tiszt állás-tekintély csorbítását eredményezheti. Vogel elzárkózásnak nevezte és erőteljesen elítélte azt a viselkedésformát, amely „a kávéházak és harmadrangú vendéglők nappali és éjjeli törzszakjai”-nál, „a meg nem engedett női összeköttetések által teremtet miljó”-ben, például bordélyházakban, vagy vadházasságokban nyilvánult meg.⁷¹

A másik, tulajdonképpen önvédelmi mechanizmus, az alacsonyabb helyzetűekkel való interakció csökkentése két összetevőben nyilvánult meg: a fizikai elkülönülésben és a korlátozott kapcsolattartásban.⁷² Mindkét szempontból kiemelkedően fontos volt, hogy a tiszt milyen nyilvános helyet látogat. Elméletileg ugyan a katonatiszt személye előke-lőiséget kölcsönözhetett az általa felkeresett helynek, de ez nagyban függött a hely minő-ségétől. Vogel szerint ezt a mondást előszeretettel azok hangoztatták, akik szívesen látogatták a kétes hírű, harmadrangú helyeket. Hangsúlyozta, hogy itt nem kifejezetten a tiszt közvetlen asztaltársaságára gondol elsősorban, hanem a vendéglátóhely milyenségére, berendezésére, de főleg az azt látogató közönségre. Az ilyen helyeken a tiszt az ismeretlen és kétes személyek között szándékos provokációnak tehetette ki magát, hiszen „az ily szórakozó tanyák egyébként az összetűzéseknek, fegyverhasználati eseteknek és a skandalumoknak valóságos melegágyai”⁷³ voltak. A megfelelő helyek kiválasztását fel-sőbb utasítások is segíthették. A katonai helyőrségek parancsnokai külön tiszt parancs-ban jelölték meg azokat a nyilvános helyeket, amelyeknek a látogatása hivatásos tiszt szá-mára engedélyezett vagy tiltott. Egyetlen indok merülhetett fel az alacsonyabb minőségű helyek mellett, ez pedig esetleges olcsóságuk volt. Csakhogy az előkelő helyek látogatásá-val kapcsolatban a pénz nem lehetett mérvadó – hangsúlyozta Vogel. A tiszt inkább egyen egész hónapban otthon, vagy koplaljon, hogy a hónap utolsó napján a legelőkelőbb étte-remben „állásszerűen” jóllakjon.⁷⁴ A nyilvános helyek közül elsősorban természetesen a tiszt kaszinók látogatását ajánlották, ezeknek a szigorú szabályzata a társadalmi réte-gek közötti fizikai távolságtartás tipikus példái voltak. Egyébként az állásszerű vendég-látó- és szórakozó helyek árai önmagukban megoldották az alacsonyabb társadalmi hely-zetűek kiszorítását.

⁶⁸ A–37. jelzetű szabályzat, 12. o.

⁶⁹ Mikics 1981. 99. o.

⁷⁰ Vogel II. 1920. 23–24. o.

⁷¹ Vogel II. 1920. 23. o.

⁷² Mikics 1981. 99. o.

⁷³ Vogel II. 1920. 32. o.

⁷⁴ Vogel II. 1920. 34. o.

Ugyancsak pénztárcát érintő kérdés volt a közösségi közlekedés használata. A hivatásos tiszttal ugyanis a vasút III. osztályán nem utazhatott, szolgálati út esetén a II. osztályú jegyet térítették meg neki, de illő volt I. osztályon utaznia.⁷⁵

A hivatalos szabályzatok is kitértek a kapcsolattartás mibenlétére: az A–37. szabályzat a következőket tartalmazta erre nézve: „A tiszttal csak oly körökkel tartson fenn érintkezést, amelyek méltók tisztii állásához. Alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó egyénnel szemben a helyzetnek megfelelő tartózkodó magatartást kell ugyan tanúsítania, ez mindazonáltal ne viselje magán a fennhéjázás és a lekicsinylés jellegét.”⁷⁶ Az utolsó mondat arra figyelmeztetett, hogy a katonatiszttal a helyőrségében legyen lojális az egyszerű emberekhez és „ha alkalma van rá, a becsületes munkától megkérgesedett tenyereket szorítsa meg. Ne restellje a haza hív polgárainak egyszerű társaságát, mert becsületet és tekintélyt – mire manapság igen nagy szükségünk van – csak a velük való közvetlen érintkezéssel biztosíthatja.”⁷⁷

Az alacsonyabb társadalmi helyzetűektől való elhatárolódást segítette – a társas érintkezés egyértelmű, kölcsönösen elfogadott feltételeinek kialakítása mellett – a jólneveltségi illemtörvény. „A tiszttal kiváltságos társadalmi helyzete elengedhetetlenül megköveteli, hogy a társadalmi érintkezés formáit kifogástalanul uralja”⁷⁸ – írta Vogel Ákos 1920-ban –, ugyanis „a társas élet konvencionális szokásaiban való járatlanság a tisztii állástekintélyt csorbítja”.⁷⁹ A társadalmi életben való tökéletes jártassághoz nem volt elegendő az általános műveltség felvillantása, hanem fontos volt a „derült kedély, mértéklet tartó szelid akarat, tisztii lelkiismeret, jó beszédmodor, disztingvált föllépés és a ruházatkodás etikett szabályainak a respektálása.”⁸⁰

Míg az úri középosztálynak és benne a hivatásos katonatiszti rétegnek az arisztokrácia nyújtotta a mintát, a katonaiszté az eszményi férfi mintájává lett. Ez a férfiu példakép „feszestartásával, lenyírt hajával, egyenes derekával és rövid beszédével tekintélyt tart felfelé, és tekintélyt követel lefelé; összecsapja sarkantyúját és pengé, annak híján összecsapja a bokáját és csattan; kellemes és elegáns, feszest, jól öltözött és jól vasalt. Tartását olykor ellazítja – pihenj! –, jó névvel, rokonsággal, megfelelő összeköttetésekkel rendelkezik; bátor és nem fél, nem fut el, és nem panaszkodik, nem számít neki a pénz, de számít a becsületre; nem értéké a szorgalom, de értéké a hősiesség – természetesen a katonai –, de vállveregve elfogadja a civil kurázsit; akinek nem fontos a tett; aki szisszenés nélkül tűri a fájdalmat, de nem tűri a sértést.”⁸¹

A jó társaság tagjainak fontos jellemzőjévé vált tekintély igénye és a tekintélyesség látszatának megőrzése. A jó hírnév, a becsület védelme mindenkivel szemben elsődleges volt. Akár már egy lekicsinylő megjegyzésért, vagy a személyes hírnevet veszélyeztető pletykáért elégtételt kellett venni, és erre az úri társadalom lovagias ügyeinek egész bonyolult rendszere épült. A katonatiszttal nemcsak személyes híréért kellett kiállnia, hanem a tisztii testület tekintélyéért is. Ha egy tisztet becsületében megsértettek, közön-

⁷⁵ Mikics 1981. 100. o.

⁷⁶ A–37. jelzetű szabályzat, 12. o.

⁷⁷ Vogel II. 1920. 33. o.

⁷⁸ Vogel II. 1920. 21. o.

⁷⁹ Vogel II. 1920. 23. o.

⁸⁰ Vogel II. 1920. 21–22. o.

⁸¹ Losonczy 1977. 117. o.

ség előtt, nyilvános helyen, szóval vagy tettleg, a párbajszabályok szerint az egész tisztikar becsületét támadták meg.⁸² A tisztnek a vele egyenrangúval szemben párbaj formájában, a nála alacsonyabb társadalmi helyzetével szemben pedig becsületbeli fegyverhasználat⁸³ formájában kellett elégtételt vennie, ha a tiszt pályán és az úri társadalomban meg akart maradni.⁸⁴

Hozzá kell tenni, hogy sok a társadalmi életben megfogalmazott szabály, amely a civil úri körökben inkább csak az illem, az etikett hatáskörébe tartozott, a hadseregben – a fegyelmi és testületi logikából fakadóan – az állás- és rangvesztés terhe mellett vált kötelezővé.

A párbajképesség és a becsületbeli fegyverhasználat

Ha a katonatisztek társadalmi megítélését vizsgáljuk, megkerülhetetlen a párbajképesség és a becsületbeli fegyverhasználat kérdése. A XIX–XX. századi magyar úri középosztály tagjainak nagy része tartalékos tiszt volt, tehát – a tényleges tisztekkel azonos módon – párbajképes. 1869-ben hívták életre az egyéves önkéntesség intézményét, amely kisebb változtatásokkal a második világháború végéig fennmaradt. Az önkéntes szolgálat feltétele a középiskolai bizonyítvány megléte volt. Az önkéntesi év letöltése után tiszt vizsgát kellett tenni, majd ennek sikere után lett az önkéntesből párbajképes úriember vagyis tartalékos tiszt.⁸⁵

A tényleges tiszteket a becsületbeli önvédelem területén megillette a fegyverviselés kiváltságos joga, akár szolgálaton kívül is.⁸⁶ A tiszthez méltó fegyver a kard volt, amit szolgálaton kívül is, egyenruhában mindig viselni kellett, hiszen csak így lehetett sértés esetén a helyszínen és azonnal elégtételt venni.⁸⁷ A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk VII. fejezet 38. §. 3. pontja szerint „Nem számítható be a cselekmény annak a katonai egyenruhát viselő tisztnek (tisztjelöltnek), aki a becsülete ellen más személy jelenlétében intézett jogtalan támadás folytatásának megakadályozása céljából az őt megillető fegyvert azonnal használja, feltéve, hogy ezt a célt másként nem érhette el és hogy a fegyver használatában az elkerülhetetlen szükségesség határát nem lépte át.” Ahhoz, hogy valóban becsületbeli fegyverhasználatról legyen szó, számos feltételnek kellett érvényesülnie.⁸⁸

A becsület elleni lealacsonyító vagy megszégyenítő támadás lehetett szóbeli, jelképes vagy tettleges, és elég volt ezeknek kísérlete is.⁸⁹ A becsületet érintő sértés vonatkozhatott a tisztre magára, a tisztikar egészére, a tiszt családtagjaira (szüleire, feleségére, meny-

⁸² Ságvári 2002. 65. o.

⁸³ A fegyveres elégtételnél a párbajképes fél nem is segédeket, csak tanúkat nevezett meg. A kihívási jegyzőkönyvben is csak a legszükségesebbeket vehették fel, s az is csak az esetleges bírósági eljárás miatt volt így. Nem készíthettek a „párbaj” lefolyásáról jegyzőkönyvet. Az egész eljárás visszafogottsága jelezte, hogy csak „megverekedésről” van szó. Az igazi minőségi különbség az volt, hogy az elégtétel vétel után a „becsületes”, párbajképes úriember nem nyújtott kezét a „becsület nélküli”, azaz párbajképtelennek.

⁸⁴ Mikics 1981. 103. o.

⁸⁵ Ságvári 2002. 59–60. o.

⁸⁶ Vogel 1920. 9. o.

⁸⁷ Ságvári 2002. 65. o.

⁸⁸ A jogos védelem és a tiszt fegyverhasználat joga. 8955/Eln. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1930.

⁸⁹ Számos példát mutat be: Vargyai 1981.

asszonyára), a társaságában lévő hölgyre vagy bárkire, akinek a becsülete ellen intézett támadás a tisztí állás közös becsületét is sértette. A jogtalan támadásnak nyilvánosan kellett megtörténnie, és a támadás folytatásának megakadályozására más eszköz (rendreutastítás, hatósági közeg bevonása) hatástalan volt vagy nem állt rendelkezésre. A megsértett tiszt csak az őt megillető fegyvert használhatta és azonnal kellett cselekednie.⁹⁰

Amennyiben a feltételek közül bármelyik is hiányzott, a büntetethőség érvénybe lépett.⁹¹ Az illemtankönyvekből sem hiányozhatott a párbaj, elsősorban Bolgár Ferenc⁹² párbaj-szabályaira alapozva. A fejezetek egyik leglényesebb figyelmeztetése, hogy „Az udvariatlanság még nem sértés!”⁹³

Pénzügyi problémák, adósságkezelés, segélyezés

A tiszteknek és családjuknak ahhoz, hogy a társadalmi elvárásoknak tökéletesen megfeleljenek, természetesen pénzre volt szükségük. Az első világháború, a forradalmak és a gazdasági válság után a tisztí fizetések jelentősen csökkentek, de ezzel párhuzamosan a velük szemben támasztott elvárások (öltözködési előírások, társasági élet, gyermekek megfelelő iskoláztatása, állászerű lakás) nem enyhültek.⁹⁴ A hivatással járó kötelezettségek teljesítéséhez a tisztek kénytelenek voltak kölcsönöket felvenni pénzügyintézetektől vagy fizetési előleget kérni. 1936-ban összességében a tisztek több mint 40%-a volt eladósodva.⁹⁵

A hadsereg szempontjából kétféle adósság létezett: a megengedett és a nem megengedett. A megítélést az adósság keletkezési oka, az adós és hitelező között fennálló viszony, az összeg nagysága, az adós teherbírása, a visszafizetési kötelezettség teljesítése vagy elmulasztása döntötte el. A katonatiszt önhibáján kívül keletkezett tartozása, amelyben nem játszott szerepet a könnyelműség, szerencsejáték vagy a léhaság, a megengedett adósságok közé tartozott. Ilyenek voltak például a pénzügyintézetektől felvett kisebb hitelek, váltók és jelzálogkölcsönök, illetve a havidíjra előjegyezett, fokozatosan törlesztendő tartozások, amelyek összege nem haladta meg az illető havidíjának bizonyos százalékát, és a törlesztési futamidő is reálisnak bizonyult.⁹⁶

A nem megengedett adósságok az olyan tartozások voltak, amelyek az illető hibájából származtak. Ilyenek voltak az ún. könnyelmű és becsületbeli adósságok. Ezek általában „a fékezhetlen életkedv, az éjjeli csatangolás megrögzött szokása, a következetesen ismétlődő mulatozások, a kártya- és alkoholszenvedély, a nagyzási hóbort és feltűnésvágyás, a gyűjtő-mánia, a költséges sportolás, a kényelem, s anyagi jólét ezer és ezer igénye, az élvezethajhászás, a lemondás akarátgyöngesége, a lakásberendezés és öltözködés terén kifejtett fölösleges fényezés, a személyi büdzsé viszonyok felületes és hanyag megítélése, a konkubinátus és a tulhajtott női kultusz, szóval minden, különösen a jelenlegi súlyos

⁹⁰ Kollmann 1908. 18–32. o.

⁹¹ Vogel 1920. 33. o.

⁹² Bolgár Ferenc az egyik legismertebb párbajkódex szerzője, könyve eredetileg német nyelven íródott és több kiadást is megért (1882, 1887, 1895, 1903, 1913). Magyarul 1907-ben jelent meg a műve A párbaj szabályai címmel. Ságvári 2002. 79. o.

⁹³ Schneider 1895. 78–83. o.

⁹⁴ Szakály 1999. 29. o.

⁹⁵ Szakály 2009.

⁹⁶ Vogel I. 1920. 28. o.

életviszonyokkal össze nem egyeztethető extrémítás⁹⁷ eredményeként keletkeztek. A könnyelmű adósságok jellege egyszerű volt, nem az összeg nagyságával, hanem a felvétel körülményeivel, könnyelmű voltával függött össze. Ebben az esetben csak annyi volt a kérdés, hogy az adós visszafizette-e a tartozást vagy nem. Nem volt ilyen egyszerű azonban az ún. becsületbeli adósság. Ebben az esetben az adós nem anyagi, hanem erkölcsi garanciát adott, állás- és személyi becsületét kínálta fel hitelezőjének fedezetül. A kártyaadósság is a becsületbeli tartozás kategóriába tartozott, amit 24 órán belül ki kellett fizetni, vagy oda volt az adós becsülete. Ugyancsak a becsületbeli adósságok közé sorolták az ún. piszkos adósságot, amitől leginkább óvta a hadsereg a katonatisztet. Ilyen adósság volt, ha egy tiszt egy nála alacsonyabb társadalmi helyzetű embertől vett fel kölcsönt, hiszen ezzel függőségre került a hitelezőtől. Ebben az esetben az adósság megítélése egyáltalán nem függött a hitel összegétől. Ugyanúgy piszkos adósságot csinált az a tiszt, aki nem fizette ki fogyasztását vendéglőben vagy kávéházban, aki pénzt kölcsönzött pincértől, portástól, vagy legényétől, vagy aki tartozott mosónőjének, a borbélynak, trafikosnak.⁹⁸ De ide sorolhatóak azok a restanciák, amelyek a léha, könnyelmű életmód következtében keletkeztek, például kiegyenlített számlák, ékszer- és virágkereskedőknél, bérkocsisoknál, szabóságokban. Nagyon súlyos megítélés alá esett, ha valaki lakbérhátralékban volt, már csak azért is, mert a tiszt kapott lakbér-hozzájárulást. Ha azonban nem fizette ki a lakbért, bérbé adójával szemben megtört helyzetbe került, ami nem fért össze a katonatiszti állástekintéllyel.⁹⁹

Nem nézték azt sem jó szemmel, ha egy tiszt részletre vásárolt.¹⁰⁰ „Való és igaz, hogy a katonatiszti életpálya a vagyonszerzésre alkalmatlan s azt sem tagadjuk, hogy anyagilag igen szerényen dotált pályák közé tartozott a régmúltban is. Az u. n. cifra nyomorúság szálló igéje elsősorban a katonatisztekkel tangálta s a dolgok természeténél fogva az még cifrább, mint egyéb polgári pályák hasonló nyomorúsága. A tiszt anyagi helyzete ma sem rózsás s a létfontartás küzdelméből ő ép úgy veszi ki a részét, mint bárki más, ki fix illetményre van utalva”¹⁰¹ – írta Vogel Ákos.

A családok vagyoni helyzetében komoly különbséget jelentett, hogy a havonta a családi pénztárba befolyó bevételt, hol kellett – illetve lehetett – elkölteni. Az 1936-os honvéd főparancsnoki összefoglaló kitért kisebb, vidéki, elsősorban határ menti egységek problémáira. A 2., 3., 4. és 7. vegyes dandár jelentése alapján megállapították, hogy „Egyes határ menti egységek, táborok még a szűkre szabott kultúrigényeket sem elégítik ki, családok tisztelnél ezen felül a gyermekek iskoláztatása miatt legtöbbször anyagi megterhelést is jelent.”¹⁰² A 2. vegyesdandár parancsnoksága külön kiemelte Hajmáskért, ugyanis az ott élő tisztikarnak „nagy beosztással és takarékossgal” kellett élnie, mert a fűtőanyag és a villany az országos átlagnál is drágább volt. Ráadásul a nyári időszakra épült tábori épületek több tüzelőanyagot igényeltek ahhoz, hogy a vékonyabb falú lakóhelységeket befűtsék. A községben nem lehetett megfelelő ruházati cikket venni, ezért külön

⁹⁷ Vogel I. 1920. 29. o.

⁹⁸ Vogel I. 1920. 33. o.

⁹⁹ Vogel I. 1920. 33. o.

¹⁰⁰ Mikics 1981. 100. o.

¹⁰¹ Vogel I. 1920. 34. o.

¹⁰² A honvédség főparancsnokának, Sónyi Hugó gyalogsági tábornoknak, a vegyesdandár parancsnokságok által felterjesztett jelentések alapján összeállított összefoglalása, 1936. Idézi: Szakály 1984. 50. o.

költséget jelentett, hogy nagyobb városokba, vagy egyenesen a fővárosba kellett utazni a vásárláshoz. Mindemellett szintén jelentősen megrágitotta a katonatiszti családok életét az, hogy Hajmáskéren csak egy megfelelő színvonalú fűszer- és élelmiszer-kereskedés volt, és az önkényesen szabta meg árait.¹⁰³ Már az 1936-os összefoglaló jelentésben javaslatot tettek arra, hogy szabályozni kellene a kis állomásokon szolgálatot teljesítő tisztek három évenkénti felváltását, de ezt semmiképpen nem szabad büntetésként kiszabni.¹⁰⁴ Néhány évvel később minisztériumi javaslat született a kis helyőrségekben szolgáló tisztek anyagi támogatásával kapcsolatban.¹⁰⁵ A tervezet felvetette, hogy sorolják az érintett tiszteket – az említett egységeknél való szolgálat idejére – magasabb honvédségi pótdíj-, illetve lakbérosztályba. Mivel a vidéki, különösen a kis helyőrségekben kevés volt az állászerű lakás, s ha volt is, nagyon magas volt a lakbéré. Megfogalmazták, hogy szükség lenne a tisztai állásnak megfelelő, de egyszerű, helyi anyagokból, helyi erővel épített típus-lakóházak kialakítására. A költséges élelmiszer-beszerezés problémájára tisztai étkezdék létrehozásában látták a megoldást.

A hirtelen felmerülő kiadások mérséklésére a Honvédelmi Minisztériumhoz lehetett fordulni segélyért. Azonban az 1930-as években történt illetménycsökkentések és a megélhetés nehezebbé válása miatt megszorodott a pénzügyi segélyt kérők száma, miközben a Honvédelmi Minisztérium segélyezésre biztosított pénzüssége nem emelkedett. Így az 1930-as évek második felében szükségessé vált annak a szabályozásnak a kidolgozása, melynek segítségével valóban csak a ténylegesen rászoruló, önhibájukon kívül nehéz helyzetbe került személyek részesültek segélyben.¹⁰⁶

A segélyezés tárgyát elsősorban az előre nem látható elemi vagy sorscsapások képezték, amelyekből olyan nagymértékű pénzkidadás keletkezett, amit a katonatiszt vagyonából vagy illetményéből fedezni nem tudott. Mivel a kérvényezőket legjobban parancsnokaik ismerték – ők tudták megítélni elsősorban indokaik valódiságát és rászorultságuk mértékét –, a benyújtott kérvényeket véleményezniük kellett.

A véleményezés megkönnyítése érdekében a honvédelmi miniszter rendeletben¹⁰⁷ foglalta össze a segélyezés feltételeit. Igényelhető volt segély a családfő, vagy családi pótlékban részesülő családtag nagyobb költséggel járó betegsége vagy elhalálása esetén, de figyelembe kellett venni betegségnél vagy gyógykezelésnél, hogy a felmerülő költségeket nem lehet-e gyógykezelési költségkülönbözétként kezelni, amelyre más szabályozások vonatkoztak. Ugyanakkor a segélyezést nem lehetett igénybe venni civil, polgári orvosok látogatására ott, ahol honvéd orvosok és kórházak is voltak. A családi pótlékban nem részesülő családtagok és hozzátartozók közül csak a szülők betegsége vagy halála esetén lehetett pénzt igényelni, abban az esetben, ha azok vagyontalanok voltak, semmi-

¹⁰³ Szakály 1984. 50. o.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Honvédelmi minisztériumi javaslat a kis helyőrségekben szolgáló tisztek anyagi támogatásáról. HL HM 1939. Elnöki 8. osztály, Elvi ügyek, 59.561. (3063–3064. cs.)

¹⁰⁶ Kivonat a M. kir. honvédelmi miniszter segélyezésről szóló rendeletéből, 1938. február 15. – HL HM 1937. Elnöki 8. osztály, Elvi ügyek, 27.923. (3606. d.)

¹⁰⁷ Leírás az alább megnevezett pénzsegélyért folyamodó személyi és anyagi viszonyairól. Melléklet a 6803/eln. 8.-1938. sz. H. M. rendelethez. HL HM 1938. Elnöki 8. osztály, Elvi ügyek. (2871. cs.)

féle jövedelemmel (kereset, nyugdíj) nem rendelkeztek és a költségek egyedül a segélyt igénylő tisztre hárultak.¹⁰⁸

Pénzsegélyt nem lehetett kérni betörés, lopás, tűz- vagy vízkár esetén, bár a tisztek esetében felhívták a figyelmet, hogy kis összegű biztosítás kötésével elkerülhetők lennének azok a helyzetek, hogy káresetkor segélyt kelljen kérni.

Jogosan igényelhetett pénzbeli segélyt a tiszt, akit baleset ért, elsősorban szolgálatából adódóan, vagy ha olyan családi körülmények adódtak, amelyek előre nem látható kiadásokat eredményeztek. Ilyen lehetett egy állandó vagy hosszadalmas betegség, intézeti elhelyezést igénylő testi fogyatékos gyermek.

A rossz anyagi körülmények között élőknel szóba jöhetett, hogy fogkezelésre is segélyt igényeljenek. Segélyezés útján lehetett pénzhez jutni abban az esetben is, ha szolgálati okból, a tiszt önhibáján kívül olyan költségek keletkeztek, amelyeket más rendelet vagy szabály alapján nem lehetett a kincstár terhére megtéríteni.

Utolsó segélyezendő helyzet a gyermekszülés volt. Itt is, mint a temetési költségek-nél, figyelmeztettek arra, hogy segéllyel nem támogatják azt a fényűzést, amit a babakelengyék és gyermekocsi beszerzés terén tapasztaltak. Szülés esetén minden igénylő egyforma nagyságú segélyt kapott, nem lehetett különböző nagyságú pénzüsségeket igényelni.

A Minisztériumtól csak abban az esetben lehetett pénzsegélyt igényelni, ha a felsorolt helyzetekben keletkező költségeket az igénylő nem tudta semmilyen módon kifizetni sem az illetményéből, sem a számára rendelkezésre álló kölcsönlehetőségekből, mint havidíj-előleg, tisztii takarékos kölcsön. A segélyek megítélésénél előnyt élveztek a nagycsaládos tisztek. Nagycsaládosnak számított bármilyen rangfokozatban lévő hivatásos katona, akinek három vagy több gyermeke volt. Nem lehetett támogatásért folyamodni dietetikus étkeztetés, kiházasítás vagy gyermekek taníttatási költségeinek fedezésére.

Az írásbeli kérelmeket a csapattest-parancsnokkal véleményeztetve kellett benyújtani a Honvédelmi Minisztérium 8. osztályához. Az igénylő formanyomtatványon fel kellett tüntetni a tiszt személyi adatait (név, rendfokozat, állományviszony, életkor, családi állapot), jövedelmének (családi pótlék, illetmény, pótdíjak) és vagyonának mértékét, kiemelten megjelölve, ha vagyontalan. Külön rovatban kellett feltüntetni, mi miatt kéri a segélyt, és van-e más jellegű kölcsöne, amit hivatalból vonnak illetményéből. A támogatást kérőnek pontosan meg kellett adni és okmányokkal igazolnia, hogy mekkora az összeg, amelynek fedezésére a segélyt kéri, és hogy adóssága, kára mennyi idő alatt keletkezett. Külön rubrika kérdezett rá, hogy betegség esetén miért polgári kórházban való gyógykezelést kérnek, ha van honvéd kórház is. A kérvényeket ellenjegyezte a tiszt szolgálati helyének gazdasági hivatala, összegezve az esetlegesen fennálló kölcsönök, levonások, letiltások mértékét. Végül a csapattest-parancsnok záradékolta a kérelmet, kitérve arra, hogy az igénylő milyen fokon érdemes a segélyezésre.

¹⁰⁸ Megjegyzendő, hogy a Minisztérium szóvá tette, hogy felesleges fényűzést tapasztal temetések-nél. Megfogalmazta azt a véleményt, hogy költséges (I. és II. osztályú) temetést az rendezzen, aki maga is ki tudja fizetni, és ne akarja a költségeket a kincstárra hárítani. Nyilvánvaló azonban, hogy a katonatiszti családoknál a temetés ceremóniáját is iratlan szabályok határozták meg.

Egyéb társadalmi elvárások a tiszttel és családjával szemben

A tisztek és családtagjaik nyilvános szereplésének lehetőségét ugyanúgy beszabályozták, mint az életük majdnem minden területét. A tiszteket és családtagjaikat is tiltották a politizálástól, ugyanis „a fegyveres erő a Legfelsőbb Hadura és haza megingathatatlan támasza. Tartózkodni kell tehát a politikától, mindennemű politikai pártállástól, állásfoglalástól és ténykedéstől, mert ha ezek bármennyire önzetlen, hazafias meggyőződésből is fakadnak, ellentétbe hozhatják a tisztet kötelmei hű teljesítésével és megrendíthetik hivatásának teljesítésére irányuló törekvéseiben.”¹⁰⁹ A feleségnek szintén tartózkodnia kellett az aktív politikától, alkalmazkodnia kellett a családfő hivatásával járó korlátozó szabályokhoz. Ugyanis a tiszt nemcsak saját, de közvetlen családtagjainak (feleség, kis-korú gyermek) tetteiért és szelplőtlen hírnevéért is felelős volt. Köteles volt „tehát reájuk oly irányban befolyást gyakorolni, hogy ők a családfő tiszt állásához méltatlan magatartást ne tanúsítsanak, vagy foglalkozást ne üzzenek.”¹¹⁰ Politikai tüntetéseken nem tényleges tisztek egyenruhában, tényleges katonák még polgári ruhában sem vehettek részt.

Katonatisztek polgári egyesületekbe csak a honvédelmi miniszter engedélyével léphetek be, ott vezető szerepet vagy tisztséget csak a miniszter beleegyezésével vállalhattak. Egyházi képviselő testületeknek (egyháztanács, presbitérium, iskolaszék, közgyűlés, diakonissza egyesületek stb.) tényleges tisztek tagjai nem lehettek.¹¹¹ Ugyanúgy, ahogy nem vehettek részt titkos társaságokban, ahol a kötelező eskü letétele ellentétben állt a katonai esküvel.

Az általános műveltséggel kapcsolatban elvárás volt, hogy a tiszt mindig naprakész legyen a közéleti eseményekről, a tudomány fejlődéséről, hogy „a művelt embert jellemző általános tájékozottságra szert tegyen.”¹¹²

A szabályzat kimondta, hogy a tiszt állással a felekezetenküliség nem összeegyeztethető. Hiszen „a vallási kötelmek teljesítése nemcsak a tiszt erkölcsi alapját erősíti, de köve-tendő például is szolgál az alárendelteknel, kiknek körében bizalmat gerjeszt. Nemcsak saját felekezete, de más vallásfelekezetek és ezek szertartásai s szokásai iránt is tiszteletet kell tanúsítania.”¹¹³

A katonatiszt nyilvános szereplést akár egyenruhában, akár polgári ruhában, bármilyen eseményen (hangverseny, előadás, ünnepek) csak a honvédelmi miniszter engedélyével vállalhatott. A szolgálati úton felterjesztett kérvényben fel kellett tüntetni, milyen alkalomból, milyen társadalmi intézmény vagy hatóság által, milyen célra rendezendő előadáson vagy hangversenyen szeretne részt venni és abban milyen szerepet vállalna.”¹¹⁴

A sajtóban való megjelenéssel igen óvatosan kellett bánni, ugyanis „tilos [volt] a tiszt jelleg feltüntetésével vagy akárcsak általánosságban is arra való hivatkozással a sajtóban, vagy más módon oly hirdetéseket közzétenni, melyek a tiszt állás tekintélyének csorbítását eredményezhetik. Így különösen tilos házasságkötés végett, vagy ismeretlen nővel való érintkezés felvétele céljából hirdetéseket közzétenni... A tisztnek legyen gondja arra

¹⁰⁹ A-37. jelzetű szabályzat, 11. o.

¹¹⁰ A-37. jelzetű szabályzat, 13. o.

¹¹¹ A-37. jelzetű szabályzat, 18. o.

¹¹² A-37. jelzetű szabályzat, 13. o.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ A-37. jelzetű szabályzat, 18. o.

is, hogy a sajtóban nevével vagy családtagjaival kapcsolatban ne jelenjenek meg oly hírek, közlemények, melyek ha nem is sértik a tiszti állás becsületét, de a tiszt és társadalmi állása tekintélyének fokozására sem alkalmasak. Ne szolgáltatson magánkörülményeiről híreket, adatokat oly sajtótermékek részére, amelyeknek színvonala nem ér fel a tiszt előkelő társadalmi állásához.¹¹⁵ Ezenkívül „oly cikkeknek, közleményeknek és műveknek sajtó útján való közzététele, amelyek katonai, politikai, vallási vagy társadalmi kérdéseket nem tárgyalnak, engedélyt kérni nem kell.”¹¹⁶

Összegzés

A katonatisztek tehát a köztisztviselőkkel, az alkalmazásban álló értelmiségiekkel együtt a középréteg jellegzetes csoportját, a középosztályt alkották. Összekapcsolta őket az azonos értékrend és életideál.¹¹⁷ Azt azonban, hogy egy tiszt a középosztály alsó, felső vagy középső részéhez tartozott-e, már nagyban meghatározta a rendfokozata, hiszen nem igazán lehetett – ebből a szempontból – egy csoportba sorolni egy századost egy altábornaggyal. A századosi fizetést értékelték úgy, mint a középosztályi életszínvonalhoz elegendő bevételt.

A társadalom – társasági szempontból – alapjaiban azt várta el a tisztektől és családtagjaiktól, amit a középosztály tagjaitól, de a hadseregvezetés is kikötött számos apróságnak tűnő dolgot, ami jelentős erkölcsi, de gyakran anyagi terhet is rótt a tiszti családokra. A vizsgált időszak középosztályának egészére jellemző volt a lecsúszástól való félelem, ami ellen úgy próbáltak védekezni, hogy minden erővel ragaszkodtak a látszat megőrzéséhez. Egyértelmű volt azonban, hogy a tiszti fizetések nem tettek lehetővé fényűző életvitelt, és ez párhuzamba állítható a hadsereg vezetése által meghirdetett puritánság és szerénység eszméjével.

A presztízs kívánalmaihoz képest a tiszti réteget nem dotálták eléggé. Mégis mi motiválta a katonatiszteket? A nyugati társadalmakban a tiszti hivatást nem fizették túl jó, így nem beszélhetünk gazdasági ösztönzőkről. A tiszteteket motiválhatta a hivatásuk iránti szeretet, illetve a kötelesség- és felelősségtudat, hogy szaktudásukat a társadalom javára fordítsák.¹¹⁸ Az alacsony fizetésért, a sokszor fárasztó és egyhangú szolgálatért, valamint a gyökértelen életmódért egyetlen kárpótlás volt: a kiváltságos tiszti státusz. A tiszteteket megillette a jus singulare, ami szemben állt a kor felfogásában mindenkire érvényes jus communale-lal. Ez a különjog kiváltságokat adott a tiszteknek, sőt, társadalmi példaképpé állította őket.¹¹⁹

¹¹⁵ A–37. jelzetű szabályzat, 13. o.

¹¹⁶ A–37. jelzetű szabályzat, 18. o.

¹¹⁷ *L. Nagy* 1995. 184. o.

¹¹⁸ *Huntington* 1994. 19. o.

¹¹⁹ *Ságvári* 2002. 64. o.

BIBLIOGRÁFIA

- A–37. jelzetű szabályzat A–37. Szabályzat a m. kir. Honvédség tisztjei (tisztjelöltjei, lelkészei) különleges személyi ügyeinek kezelésére. Budapest, 1928.
- Deák* 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.
- Diplomata* 1910. *Diplomata*: A Hannover-huszárok. Budapest, [1910.]
- Erdei* 1980. *Erdei Ferenc*: A magyar társadalom a két világháború között. In: *Erdei Ferenc* összegyűjtött művei. A magyar társadalomról. Szerk. *Kulcsár Kálmán*. Budapest, 1980. 293–346. o.
- Gyáni* 1983. *Gyáni Gábor*: Család, háztartás és a városi cselédség. Budapest, 1983.
- Gyáni* 1991. *Gyáni Gábor*: A polgári középosztály lakásviszonyai Budapesten a két háború között. In: *Polgárosodás Közép-Európában*. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. *Somogyi Éva*. Budapest, 1991. 109–120. o.
- Gyáni* 1998. *Gyáni Gábor*: A nyilvános tér és használói Budapesten a 19. század végén és a századfordulón. In: *Gyáni Gábor*: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest, 1998. 52–109. o.
- Gyáni* 2001. *Gyáni Gábor*: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: *Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformtól a második világháborúig. Budapest, 1998. 189–389. o.
- Gyáni* 2004. *Gyáni Gábor*: Történelem és regény: a történelem regény. *Tiszatáj*, 58. (2004) 4. sz. 78–92. o. (<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/04-04/gyani.pdf>, a letöltés időpontja: 2012. február 28.)
- Huntington* 1994. *Samuel P. Huntington*: A katona és az állam. A civil és a katonai szféra viszonyának elmélete és politikája. Budapest, 1994.
- Iwaninai Iwanski* 1901. *Iwaninai Iwanski Arthur*: Az újonnan kinevezett gyalogsági tiszt (hadapród) szolgálata és magánélete fölötti alkalmazó megbeszélések. Ford. és a m. kir. honvédgyalogsági viszonyokhoz átdolgozta és ahhoz alkalmazta *László István* honvédszázados. Melléklet a Ludovika Akadémia közlönye 1901. évi október havi füzetéhez. Budapest, 1901.
- Katonai zsebnaptár és zseblexikon 1938. Katonai zsebnaptár és zseblexikon az 1938. évre. XIX. évfolyam. Budapest, 1938.
- Kollmann* 1908. *Kollmann Dezső*: A tiszt fegyverhasználati joga magánéletben és szolgálatban. Kolozsvár, 1908.
- L. Nagy* 1995. *L. Nagy Zsuzsa*: Magyarország története 1918–1945. Debrecen, 1995.
- Losonczi* 1977. *Losonczi Ágnes*: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Budapest, 1977.
- Márai* 2002. *Márai Sándor*: Válás Budán. Budapest, 2002.
- Makkai* [é. n.] *Makkai János*: Urambátyám országa. Budapest, é. n.
- Mikics* 1981. *Mikics Lajos*: Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Budapest, 1981.
- Mikszáth* [é. n.] *Mikszáth Kálmán*: A Noszty fiú esete Tóth Marival. Budapest, [é. n.]
- Móricz* 1934. *Móricz Zsigmond*: Az asszony beleszól. Budapest, 1934.

- Pataki* 1973. *Pataki István*: Az ellenforradalom hadserege 1919–1921. Budapest, 1973.
- Peterdi* 1993. A nagyvárosi háziasszony birodalma. Kiállításvezető. A Budavári Palota A épületében bemutatott kiállítást rendezte, a forgatókönyvet írta: *Sallayné Peterdi Vera*. Budapest, 1993.
- Ságvári* 2002. *Ságvári György*: A párbajképes társadalom. In: Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkodex. Összeállította és az előszót írta: *Ságvári György*. Budapest, 2002. 58–72. o.
- Schneider* 1895. *Adalbert Schneider*: Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr. Graz, 1895.
- Sedlmayr* 2002. *Sedlmayr Krisztina*: Életmód és enteriőr Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényében. *Folia Historica*, XXIII. (2002) 105–115. o.
- Szakály* 1984. *Szakály Sándor*: Politizáló hadsereg? *História*, VI. (1984) 5–6. sz. 48–51. o.
- Szakály* 1989. *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete, 1919–1945. In: „A magyar katonatiszt” (1848–1945). Szerk. *Hajdu Tibor*. Budapest, 1989. 85–112. o.
- Szakály* 1999. *Szakály Sándor*: Erkölcs, politika és nemzettudat a volt magyar királyi honvédség tisztikarában. In: *Szakály Sándor*: Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban. Budapest, 1999. 20–42. o.
- Szakály* 2009. *Szakály Sándor*: A katonai elit Magyarországon 1919–1945. *Korunk*, 2009. március. (<http://korunk.org/?q=node/10394>, a letöltés időpontja: 2012. február 9.)
- Thury* 1908a. *Thury Zoltán*: Katonák. In: Emberhalál és egyéb elbeszélések. II. k. Gyoma, 1908. (<http://mek.oszk.hu/04300/04300/html/02.htm#9>, a letöltés időpontja: 2011. november 11.)
- Thury* 1908b. *Thury Zoltán*: A penzió. In: Thury Zoltán összes művei. III. k. – A kapitány és egyéb elbeszélések. Gyoma, 1908. (<http://mek.oszk.hu/04300/04300/html/03.htm#23>, a letöltés időpontja: 2011. november 11.)
- Thury* 1986. *Thury Zoltán*: Katonák. Színmű három felvonásban 1898. In: Magyar drámaírók 20. század. I. k. Budapest, 1986.
- Vargyai* 1981. *Vargyai Gyula*: Fegyverhasználat – kiváltsággént *História*, III. (1981) 4. sz. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/81-04/ch16.html>, a letöltés időpontja: 2016. február 29.)
- Vogel* 1920. A tiszt fegyverhasználati joga a becsületbeli önvédelem terén. Összeállította és a szegedi helyőrségi tisztikarnak 1920. évi április hó 29-én előadta *Vogel Ákos* alezredes. 1920.
- Vogel* I. 1920. A tiszt hivatás Ethikája. I. rész. Írta és a szegedi helyőrségi tisztikarnak 1920. évi június hó 19-én előadta *Vogel Ákos* ezredes. 1920.
- Vogel* II. 1920. A tiszt hivatás Ethikája. II. rész. Írta és a szegedi helyőrségi tisztikarnak 1920. évi augusztus hó 13-án előadta *Vogel Ákos* ezredes. 1920.
- Weis* 1930. *Weis István*: A magyar társadalom. Budapest, 1930.

SZILVIA ZÁVODI

SOCIAL APPRECIATION OF ARMY OFFICER FAMILIES
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary

Army officers, public servants and white-collar employees made up the middle class. The three groups were tied by a same scale of values and ideals of life. However, the question if an officer belonged to the lower, middle, or upper layer of the middle class was much determined by his ranks. From this viewpoint, a captain cannot be put into one group with a lieutenant general. The salary of a captain was enough to secure a middle-class standard of living.

Society expected the same things from the officers and their families as from other members of the middle class. In addition, however, the army command also expected from them a number of things which could have been regarded as minor requests but could also have meant a significant moral or financial burden. The fear from come-down was characteristic of the whole middle class in the period under examination. The families tried to avoid this by keeping up appearances with all their strength. It was evident, however, that an officer's salary was not enough for a luxurious lifestyle, and this fact met with the ideals of austerity and modesty, promoted by the army command.

SZILVIA ZÁVODI

SOZIALE BEURTEILUNG UND ANERKENNUNG VON OFFIZIERSFAMILIEN
IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Resümee

Die Soldatenoffiziere bildeten zusammen mit den öffentlichen Bediensteten und den als Angestellte tätigen Intellektuellen einen charakteristischen Teil der Mittelschicht, den Mittelstand. Sie waren durch die identische Wertordnung und das Lebensideal miteinander verbunden. Ob ein Offizier zum oberen, unteren oder mittleren Teil des Mittelstandes gehörte, wurde jedoch in bedeutendem Maße durch seinen Dienstgrad bestimmt, denn aus dieser Sicht konnten zum Beispiel ein Hauptmann und ein Generalleutnant nicht ein- und derselben Gruppe zugeordnet werden. Die Besoldung eines Hauptmanns sicherte ein Einkommen, das zum Lebensstandard des Mittelstandes ausreichend war.

Die Gesellschaft erwartete von den Offizieren und ihren Familienmitgliedern, was sie auch von den Mitgliedern des Mittelstandes erwartete. Aber auch von der Armeeführung wurden zahlreiche Dinge ausbedungen, die als Kleinigkeiten erscheinen, jedoch den Offizieren bedeutende moralische, oft sogar finanzielle Lasten aufbürdeten. Charakteristisch für den gesamten Mittelstand des untersuchten Zeitraumes war die Angst vor dem sozialen Abstieg. Dagegen versuchte er sich zu wehren, indem er mit aller Kraft an der Wahrung des Scheins festhielt. Es war jedoch eindeutig, dass die Besoldung der Offiziere keinen luxuriösen Lebensstandard ermöglichte, und dies zeigt Parallelen mit der Idee vom Puritanismus und von der Bescheidenheit, die von der Armeeführung propagiert wurde.

SZILVIA ZÁVODI

L'IMAGE DES FAMILLES D'OFFICIERS DANS LA SOCIÉTÉ DURANT
LA PREMIÈRE MOITIÉ DU 20^E SIÈCLE

Résumé

Liée par un même idéal de vie et des valeurs communes, la classe moyenne fut composée d'officiers, de fonctionnaires et d'intellectuels salariés. Quant aux officiers, c'est principalement leur grade qui a déterminé s'ils faisaient partie de la classe moyenne inférieure ou supérieure. En effet, un capitaine et un général de division n'appartenaient pas à la même catégorie de ce point de vue. La solde d'un capitaine permettait déjà d'atteindre le niveau de vie de la classe moyenne.

La société exigeait la même chose des officiers et de leurs familles que des autres membres de la classe moyenne. Cependant, le commandement a également imposé de nombreuses règles aux officiers, ce qui représentait une charge morale et souvent financière importante pour eux. Toute la classe moyenne de la période examinée craignait le déclassement. Pour le combattre, les officiers ont tout fait pour sauver les apparences. Néanmoins, leur solde ne leur a pas permis de mener grand train, ce qui de toute façon aurait été contraire au puritanisme et à la modestie exigés par le commandement.

Сильвия Заводи

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ К ОФИЦЕРСКИМ СЕМЬЯМ
В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX. ВЕКА

Резюме

Офицеры, вместе со служащими в государственных учреждениях, и работающими интеллигентами составляли характерную часть среднего класса общества. Их связывали система равных ценностей и идеал жизни. Тем не менее, то, что принадлежал ли офицер к нижней, средней или верхней части среднего класса, в значительной степени определялось его воинским званием, так как не было возможности – с этой точки зрения – причислить к одной группе капитана и генерал-лейтенанта. Капитанская зарплата обеспечивала достаточный доход для уровня жизни среднего класса.

Общество ожидало от офицеров и членов их семей, того же что от членов общества среднего класса, но военное руководство также ставило ряд условий, казалось бы, мелочей, которые означали значительные моральные и часто материальные нагрузки возлагавшиеся на них. Характерным для всего среднего класса того времени был страх опуститься, против которого они пытались всеми силами защититься сохранением видимости. Однако, было однозначно, что офицерские жалования не позволяли роскошного образа жизни, и это можно сопоставить параллельно с объявленными военным руководством идеями пуританства и скромности.